

Zgłoszony do druku: 24.02.2025

Przyjęty do druku: 26.10.2025

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2025.002>

ŁUKASZ TRZNADEL

(Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego)

PRÓBA CHARAKTERYSTYKI MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH STUDIUM WOJSKOWEGO UNIwersYTETU WROCŁAWSKIEGO

Słowa kluczowe

studium wojskowe, wojskowy zasób archiwalny, Uniwersytet Wrocławski, szkolenie rezerw, ludowe Wojsko Polskie

Keywords

military studies program, military archival holdings, University of Wrocław, reserve training, Polish People's Army

Streszczenie

Artykuł stanowi zarys dziejów Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego. Omówienie najważniejszych wydarzeń z ponad czterdziestu lat jego funkcjonowania (1949–1991) jest okazją do ukazania możliwości, jakie dają badaczom akta studiów wojskowych przy cywilnych uczelniach wyższych z okresu PRL. Tym bardziej że po-

ŁUKASZ TRZNADEL – starszy dokumentalista w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego. W latach 2010–2011 archiwista w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Głogowie, potem w Archiwum Wojskowym w Oleśnicy (2011–2018), w którym zajmował się działalnością popularyzatorską. Jego głównym zainteresowaniem badawczym jest obraz społeczeństwa w aktach wytworzonych przez ludowe Wojsko Polskie. Współautor *Informatora o zasobie archiwalnym Archiwum Wojskowego w Oleśnicy* (Oleśnica 2014).

E-mail: l.trznadel@interia.pl

ORCID ID: 0000-0002-0107-1789

tencjał tej dokumentacji jest w niewielkim stopniu wykorzystywany. Dodatkowo autor wysuwa przypuszczenie, że mało osób wie, że materiały te są dostępne w archiwach wojskowych. Akta studium wojskowego zawierają szereg informacji na temat studentów i środowiska naukowego. Odnotowano w nich przejawy niezadowolenia czy krytyki ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej Polski. Dzięki temu w dokumentacji można znaleźć analizy protestów studenckich w roku 1968 lub wiadomości o działalności opozycji demokratycznej (Niezależnego Zrzeszenia Studentów, NSZZ „Solidarność”). Oprócz tego jest tam wiele informacji o bieżących wydarzeniach, jakie miały miejsce w murach wrocławskiej uczelni. Część z nich była inicjowana przez studium wojskowe (m.in. zawody sportowe, akcje społeczne).

Summary

An Attempt to Characterize the Archival Materials of the Military Studies Program at the University of Wrocław

The article outlines the history of the Military Studies Program at the University of Wrocław. The discussion of the key events from over forty years of its operation (1949–1991) provides an opportunity to demonstrate the research potential of records produced by military studies programs at civilian universities during the Polish People's Republic period. This potential remains largely underexplored. The author also suggests that few people are aware that these materials are accessible in military archives. The records of the military studies program contain various types of information about students and the academic community. They include evidence of dissatisfaction or criticism regarding Poland's socio-political situation at the time. As a result, the documentation features analyses of the 1968 student protests or information on activities of the democratic opposition (such as the Independent Students' Association and the Independent Self-Governing Trade Union “Solidarity”). In addition, the files include numerous references to current events that took place within the walls of the University of Wrocław, some of which were initiated by the military studies program itself (e.g., sports competitions, community initiatives).

Uwagi wstępne

Dla mężczyzn, którzy studiowali w czasach Polski Ludowej, studium wojskowe było formą zastępczą zasadniczej służby wojskowej. Zajęcia prowadzili oficerowie, a uczestnictwo w nich było obowiązkowe. Dodatkowym elementem był wyjazd na praktyczne szkolenie do jednostki wojskowej. Student, który zaliczył przeszkolenie wojskowe, otrzymywał stopień podoficerski lub oficerski. Jak to celnie określili autorzy kroniki Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego, było ono „specyficzną jednostką organizacyjną uczelni, a zarazem wizytówką wojska w środowisku cywilnym”¹. Z perspek-

¹ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 2.

tywy czasu uczestnicy studium wspominają je z pewnym rozrzewnieniem. Zderzenie ze sobą tak różnych środowisk jak studenci i przedstawiciele armii prowadziło wiele razy do zabawnych sytuacji, które stawały się później źródłem licznych anegdot². Należy jednak przypomnieć, że wielu młodych ludzi protestowało przeciwko obowiązkowi uczestnictwa w zajęciach wojskowych. W efekcie w 1991 r. na fali transformacji ustrojowej usunięto je z programów nauczania większości uczelni³.

Celem tego artykułu jest próba charakterystyki materiałów archiwalnych wytworzonych przez Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Powstał on na podstawie akt tej instytucji, które są przechowywane w Archiwum Wojskowym w Oleśnicy. Liczą one 212 jednostek aktowych (5,32 m.b.) i pochodzą z lat 1953–1991⁴. Aby ukazać specyfikę dokumentacji wytworzonej przez studia wojskowe, momentami będą przywoływane ciekawsze materiały z innych uczelni. Przyjęte ramy czasowe to lata 1951–1991, które stanowią jednocześnie okres istnienia Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Temat studium wojskowego najczęściej pojawia się w opracowaniach traktujących o przygotowaniu rezerw na potrzeby sił zbrojnych⁵. Powstały też publikacje obejmujące losy poszczególnych studiów wojskowych przy cywilnych uczelniach wyższych⁶. Omówiono tam normatywy regulujące ich funkcjonowanie, strukturę organizacyjną i programy szkoleniowe. Dlatego w tej pracy wspomniane zagadnienia zostały jedynie zasygnalizowane.

Ogólna charakterystyka źródłoznawcza

Warto na wstępie scharakteryzować dokumentację wytworzoną przez studia wojskowe przy uczelniach cywilnych. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy jest placówką, która może się pochwalić największym zbiorem dokumentacji studiów wojskowych. Pierwotnie posiadało w zasobie akta jednostek z terenu Ślą-

² Jankowiak i Schramm, *Dzieje Uniwersytetu w Poznaniu*, 370; Markiewicz, „Kul-towe studium wojskowe”.

³ Mateusiak, „Dzieje Biblioteki Studium Wojskowego”, 109.

⁴ Błot i in., *Archiwum Wojskowe w Oleśnicy*, 110.

⁵ Będźmirowski, „System szkolenia oficerów rezerwy”; Chmieliński, „Szkolenie wojskowe studentów i absolwentów”; Tatczyn, „Szkolenie kadr rezerwy”.

⁶ Pękała, *Studium wojskowe Politechniki Łódzkiej*; Mateusiak, „Dzieje Biblioteki Studium Wojskowego”; Ogonowski i Pędzik, „Studium Wojskowe”.

skiego Okręgu Wojskowego (ŚOW)⁷. W wyniku reorganizacji wojskowej sieci archiwalnej w 2010 r. nastąpił znaczny dopływ dokumentacji studiów wojskowych ze zlikwidowanego Archiwum Wojsk Lądowych w Warszawie oraz Filii nr 3 Archiwum Wojsk Lądowych w Krakowie⁸. Tym sposobem do Oleśnicy trafiły akta uczelni warszawskich i krakowskich, a także tak odległych ośrodków, jak Biała Podlaska, Olsztyn, Siedlce czy Białystok. W sumie obecnie w Oleśnicy znajdują się 54 zespoły archiwalne, wśród których studium danej uczelni stanowi jeden zespół. Podobną zasadę przyjęto w pozostałych archiwach wojskowych. Dla porównania w Archiwum Wojskowym w Toruniu jest 38 zespołów archiwalnych studiów wojskowych. W jego skład wchodzi dokumentacja z uczelni wyższych z Bydgoszczy, Torunia, Szczecina, Słupska, Sopotu, Gdańska, Łodzi i Olsztyna⁹. Wyraźnie widać, że akta pochodzą głównie z obszaru Pomorskiego Okręgu Wojskowego. Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (CAW) przechowuje część akt studiów wojskowych z pierwszego okresu ich funkcjonowania (1950–1955). Był to skutek tego, że podległe archiwa wojskowe przekazały tam akta z lat 40. i pierwszej połowy lat 50. XX w.¹⁰ W efekcie można tam znaleźć dokumentację m.in. Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Poznańskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Politechniki Śląskiej, Politechniki Łódzkiej, Politechniki Gdańskiej czy Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie¹¹. W wojskowej sieci archiwalnej najmniejszy zbiór materiałów ze studiów wojskowych posiada Archiwum Wojskowe w Gdyni. W jego skład wchodzi trzy zespoły archiwalne: Studium Wojskowego Szkoły Rybołówstwa Morskiego w Gdyni, Studium Wojskowego Akademii Morskiej w Szczecinie oraz Studium Wojskowego Akademii Morskiej w Gdyni¹². Jeśli chodzi o stopień zachowania akt studiów wojskowych w poszczególnych uczelniach, to bywa z tym różnie¹³.

⁷ Obszar Śląskiego Okręgu Wojskowego obejmował południowo-zachodnią część Polski: Ziemię Lubuską, Górny i Dolny Śląsk, Wielkopolskę.

⁸ Blot i in., *Archiwum Wojskowe w Oleśnicy*, 14.

⁹ Barankiewicz i in., *Informator o zasobie archiwalnym*, 307–19.

¹⁰ Tutaj należy zaznaczyć, że część dokumentacji z tego okresu nie została przekazana do CAW i nadal pozostaje w zasobie podległych archiwów wojskowych.

¹¹ Bujniewicz, *Informator o zasobie archiwalnym Centralnego Archiwum Wojskowego*, 594–6.

¹² Wojskowe Biuro Historyczne, „Wykaz zespołów archiwalnych AWG”.

¹³ Na potrzeby niniejszej pracy autor przeprowadził rekonesans w archiwach szkół wyższych. W wielu wypadkach nie trafiły tam akta ze studium wojskowego. Tak było na Uniwersytecie Wrocławskim, Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu, Uniwersytecie Medycznym w Łodzi, w Akademii Muzycznej we Wrocławiu,

Co do rodzaju zachowanej dokumentacji, to najczęściej występującymi materiałami są rozkazy dzienne i księgi alfabetyczne studentów. Trzeba zaznaczyć, że rozkazy dzienne stanowią jeden z najważniejszych materiałów archiwalnych wytworzonych przez jednostkę lub instytucję wojskową. Odnotowywano w nich dzień po dniu istotne wydarzenia z jej funkcjonowania. Są tam informacje o zmianach osobowych, przybyciu i ubyciu żołnierza, pracownika cywilnego lub – w wypadku studium – studenta. Mogą też dostarczyć wiadomości o nagrodach i karach na nich nakładanych¹⁴. W księgach alfabetycznych zawarto informacje o studentach odbywających szkolenie. Oprócz podstawowych danych (imię i nazwisko, adres, nazwa wydziału) wpisywano datę rozpoczęcia i zakończenia szkolenia, stopień wojskowy wraz z uzyskaną specjalnością oraz numer kompanii, do jakiej byli przydzieleni¹⁵. Warto pamiętać, że ilość i jakość danych utrwalonych w rozkazach czy księdze alfabetycznej zależały od staranności, z jaką poszczególne teczki były prowadzone. Wszystkie najważniejsze wydarzenia z życia studium wojskowego powinny być zapisane w kronice. Stanowi ona cenne źródło materiałów fotograficznych. Studenci najczęściej występują na zdjęciach grupowych z niewiele mówiącym podpisem. Wyjątkami były sytuacje, gdy wpis w księdze był rodzajem wyróżnienia. Zwykle wiązało się to z osiągnięciem bardzo dobrych wyników w wyszkoleniu czy z zaangażowaniem w akcje społeczne. Warto wspomnieć, że w części zespołów archiwalnych zachowały się dyplomy, jakie studium lub szkolone tam osoby otrzymały. Gdzieniegdzie są również wycinki artykułów

na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu czy Politechnice Lubelskiej. W części archiwów uczelnianych zachowała się niewielka ilość dokumentacji wytworzonej przez studia wojskowe. W Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego jest kronika studium i trzy teczki zawierające korespondencję z lat 1981–1983. Uniwersytet Jagielloński posiada kronikę studium i album ze zdjęciami. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie ma sześć teczek po studium wojskowym. W Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego zachowała się jedna teczka z lat 1951–1957. Na tym tle wyróżnia się Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Do tamtejszego archiwum uczelnianego trafiła większa ilość dokumentacji studium wojskowego, która liczy 11,5 m.b. Dla porównania Archiwum Wojskowe w Toruniu posiada tylko 1,76 m.b. akt tej instytucji. Jest to wyjątkowa sytuacja w zestawieniu z pozostałymi szkołami wyższymi, które autor przeanalizował.

¹⁴ Warto w tym miejscu wyjaśnić, że istnieje tu podobna prawidłowość jak w wypadku żołnierzy służby zasadniczej. Najwięcej informacji znajdziemy o osobach, które wyróżniają się na tle grupy – czy to pozytywnie poprzez osiąganie dobrych wyników w wyszkoleniu, czy też negatywnie, kiedy tego zaangażowania brakuje.

¹⁵ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6723/91/29: 1–2.

prasowych opisujących jego działalność. Przeważnie były one wklejane do kronik¹⁶.

Kontynuując charakterystykę pozostałej dokumentacji studiów wojskowych, warto zwrócić uwagę na określenia użyte w informatorach o zasobie archiwalnym Archiwum Wojskowego w Toruniu oraz Archiwum Wojskowego w Oleśnicy. Z powodu wielkości zasobu przy opisie zawartości poszczególnych zespołów zdecydowano się podzielić akta na grupy¹⁷. Zrobiono to na podstawie haseł klasyfikacyjnych z załącznika nr 1 do „Zarządzenia Ministra Obrony Narodowej nr 3/MON z dnia 2 II 2005 r. w sprawie zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi i inną dokumentacją w resorcie obrony narodowej”. W momencie powstawania informatorów powyższy akt normatywny był podstawą przy tworzeniu rzeczowych wykazów akt w Wojsku Polskim¹⁸. Ponadto często pojawiające się w toruńskim i oleśnickim opracowaniu określenie „dokumentacja pracy partyjno-politycznej” zostało zaczerpnięte z *Instrukcji o zasadach archiwizacji dokumentacji wojskowej* z 1988 r.¹⁹ Stąd występujące w opisach zespołów archiwalnych studium wojskowego sformułowania „dokumentacja planistyczno-sprawozdawcza”, „dokumentacja morale i dyscypliny” czy „dokumentacja szkoleniowa” odwołują się właśnie do przytoczonych wyżej przepisów prawnych.

Z pozostałych materiałów archiwalnych studium wojskowego należy wymienić teczkę likwidacyjną. Jak sama nazwa wskazuje, dokumentuje ona zakończenie jego funkcjonowania. Jest niezwykle przydatna dla badaczy, ponieważ za jej pomocą można ustalić dalsze losy dokumentacji wytworzonej przez tę instytucję²⁰. Sporadycznie zdarzają się protokoły posiedzeń rady pedago-

¹⁶ Studium Wojskowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 269/6713/91/39.

¹⁷ Blot i in., *Archiwum Wojskowe w Oleśnicy*, 11.

¹⁸ „Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej nr 3/MON z dnia 2 lutego 2005 r.”, § 9 ust. 4.

¹⁹ *Instrukcja o zasadach archiwizacji dokumentacji wojskowej*, zał. nr 1.

²⁰ W przypadku Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego jest informacja, że jego akta (kat. A i kat. B) zostały przekazane 26 IV 1991 r. do Filii nr 4 Centralnego Archiwum Wojskowego we Wrocławiu. Dokumentację kat. Bc przeznaczono do brakowania. Następnie 25 IV 1991 r. dokonano jej komisyjnego spalenia, w którym uczestniczył przedstawiciel uniwersytetu. Żadnych dokumentów nie zakwalifikowano do przekazania do Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego. Księgozbiór studium podzielono między kilka instytucji zgodnie z wcześniej zgłoszonymi zapotrzebowaniami. Książki trafiły do bibliotek: Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Zmechanizowanych we Wrocławiu, Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Inżynierskich we Wrocławiu oraz Liceum Medycznego we Wrocławiu. Ponadto część księgozbioru przekazano do Kancelarii Spraw Obronnych Uniwersytetu Wrocławskiego oraz bibliotek poszczególnych

gicznej studium wojskowego. Oprócz ukazania procesu kształcenia pojawiają się tam ogólne wiadomości o stanie dyscypliny wśród studentów (np. informacje o bojkotowaniu zajęć)²¹ czy ich sprawach bytowych²². Należy podkreślić, że wspomniane protokoły mają dużą wartość naukową²³. W części zespołów są orzeczenia wojskowych komisji lekarskich, które badały studentów pod kątem ich zdolności do służby wojskowej²⁴.

Trudne początki

Krótko po 1945 r. kontynuowano przedwojenny model kształcenia rezerw wojskowych. W przypadku studentów polegało to na tym, że po ukończeniu nauki w szkole wyższej spędzali oni rok na przeszkoleniu w jednostce wojskowej. System ten nie przystawał jednak do dramatycznej sytuacji Polski po II wojnie światowej. Brakowało wykształconych fachowców w przemyśle i przy odbudowie kraju. Jednocześnie w Wojsku Polskim stale wzrastało zapotrzebowanie na oficerów²⁵. Międzyresortowe konsultacje przyniosły rozwiązanie tego problemu w postaci projektu zmian w prawie, które umożliwiłyby odbywanie szkolenia wojskowego w trakcie studiów²⁶. Skróciłoby to znacząco czas wejścia na rynek pracy absolwentów szkół wyższych. Podstawą prawną utworzenia Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego była Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ulgach w odbywaniu służby wojskowej przez studentów szkół wyższych²⁷. Jako pierwsze we Wrocławiu powstało w 1949 r. Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, gdzie szkolili się także studenci z uniwersytetu. Od 1 III 1950 r. młodzież z obu szkół wyższych odbywała już wyszkolenie osobno, a od 1951 r. zaczęło funkcjonować Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocław-

wydziałów uczelni: Wydziału Nauk Społecznych, Wydziału Prawa i Administracji oraz Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych. Publikacje MON uznane za nieaktualne i nieprzydatne trafiły do 12. Magazynu Sprzętu i Materiałów Wyszakoleniowych. Część wydawnictw jako mienie uczelni przewieziono do Oławskich Zakładów Papierniczych na przemiał.

²¹ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6722/91/53: 8.

²² Ibid., 268/6722/91/54: 2.

²³ Młynarczyk-Tomczyk, „Księgi protokołów rad pedagogicznych”, 247.

²⁴ Taką dokumentację medyczną można znaleźć m.in. w zespołach archiwalnych Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego czy Studium Wojskowego Politechniki Poznańskiej.

²⁵ Pękala, *Studium wojskowe Politechniki Łódzkiej*, 7.

²⁶ Ibid., 8.

²⁷ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 1.

skiego²⁸. Na początku działało na zasadach jednostki wojskowej podległej wyłącznie MON. W 1957 r. zostało rozwiązane jako jednostka wojskowa i podporządkowane rektorowi Uniwersytetu Wrocławskiego²⁹.

W ciągu kolejnych lat dochodziło do zmian programów kształcenia studentów na potrzeby armii. W latach 1951–1956 zajęcia w studium wojskowym trwały przez okres trzech lat, po kilka godzin w tygodniu. Dodatkowo dwa razy w trakcie studiów w czasie przerwy wakacyjnej odbywała się trzydziestodniowa praktyka w jednostce wojskowej, która jest często określana jako obozy letnie. Po pozytywnym zakończeniu szkolenia uczestnik otrzymywał stopień chorążego. Wyróżniający się studenci mogli liczyć na promocję na pierwszy stopień oficerski³⁰. W latach 1957–1972 nauka w studium trwała 450 godzin w ciągu roku akademickiego³¹. Po jego ukończeniu student był przenoszony do rezerwy jako podoficer. Nadal istniała możliwość uzyskania stopnia oficerskiego, ale było to związane z odbyciem dodatkowego kursu przeszkolenia oficerów rezerwy³².

W latach 1951–1972 istotnym elementem szkolenia wojskowego były wspomniane już obozy letnie. Organizowano je dwa razy w czasie całego toku studiów – po raz pierwszy w wakacje po IV semestrze, a potem po VI semestrze (od roku akademickiego 1958/1959 po VIII semestrze)³³. Studenci przebywali i odbywali ćwiczenia na poligonach wojskowych. Na potrzeby Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego wyznaczono garnizony w Żarach i Opolu, które miały zabezpieczyć prawidłowy przebieg szkolenia. Pierwszy wyjazd miał miejsce 2 VII 1954 r. Do Opola transportem kolejowym udało się 285 studentów pod dowództwem mjr. Władysława Krygowskiego, który pełnił jednocześnie funkcję komendanta obozu. Na zakończenie szkolenia przyjechał dowódca ŚOW i wziął udział w egzaminach³⁴. Kronika studium odnotowuje inne ważne wydarzenie, do jakiego doszło w czasie tego wyjazdu: „Poza zajęciami programowymi został zorganizowany studencki zespół artystyczny, który stał się tradycją i stałym programem rozrywkowym na obozie. Bawił on studentów, żołnierzy garnizonu Opole i miejscową ludność oraz rodziny, któ-

²⁸ Ibid.

²⁹ „Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego nr 75 z dnia 11 maja 1957 r.”

³⁰ Ogonowski i Pędzik, „Studium Wojskowe”, 278.

³¹ Będźmirowski, „System szkolenia oficerów rezerwy”, 7.

³² Tątczyn, „Szkolenie kadr rezerwy”, 151.

³³ Pękala, *Studium wojskowe Politechniki Łódzkiej*, 49.

³⁴ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 7.

serwuje sama. Powinna rozumieć, co się w świecie dzieje. Zgadzam się, że nie zawsze władze szkolne pomagają w należyty sposób w tym procesie i to jest na pewno błąd. I my z władzami szkolnymi [...] często przy rozmaitych konferencjach kładziemy na to nacisk, że nie można młodzieży pozostawić sam na sam z trudnościami. Trzeba powiedzieć, że postulat, jaki my stawiamy wobec szkół – wdrażanie młodzieży do samodzielności – jest przez niektórych pracowników nauki, czasami nawet rektorów, rozumiany opacznie, że to jest puszczenie samopas. Samodzielność to nie jest puszczenie samopas, to jest znowu proces rozwoju, umiejętność samodzielnego studiowania, krytycznego przetwarzania myśli, przyswajania ich do własnej oceny rzeczywistości. To jest proces, którego w ciągu całego okresu pobytu na studiach młody człowiek powinien dokonać. [...] A jeżeli ktoś poważnie traktuje swoją naukę, to do wyjątków należą wypadki, żeby oni byli pilni i poważni, ale lekceważyli tylko studium wojskowe. Dlatego też powinniśmy urabiać młodzież w tym kierunku, żeby ona zdawała sobie sprawę, że przyszłość w naszym kraju jest dla dobrych fachowców, nie dla kiepskich, nie dla miernych i coraz bliższy jest w naszym kraju moment, kiedy dyrektor fabryki, angażując młodego człowieka, nie będzie pytał, jaki masz dyplom, tylko co potrafisz, bo to jest cecha w naszym kraju. Ten moment jest coraz bliższy u nas. Trzeba, żeby młodzież to wiedziała”⁵².

Z wizytą na poligonie

W dniu 7 VII 1967 r. rektorzy, prorektorzy i sekretarze partyjni wrocławskich uczelni wyższych odwiedzili 29. Pułk Zmechanizowany w Żaganiu. Był tam obecny również sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR Jerzy Falenciak. Na miejscu przywitali ich dowódca ŚOW gen. dyw. Eugeniusz Molczyk oraz jego zastępca gen. bryg. Włodzimierz Sawczuk. Goście zwiedzili salę tradycji jednostki, miejsca zakwaterowania żołnierzy i obiekty szkoleniowe. Następnie udali się na poligon, gdzie ze specjalnej trybuny obserwowali przebieg ćwiczeń. Doszło tam do niezwykłego zdarzenia: „W czasie przerwy pomiędzy etapami ćwiczeń przed trybunę podjechała kolumna czołgów. Załogi wyskoczyły z wozów, stanęły na zbiórce, a dowódca pododdziału kpt. Adam Baran zameldował dowódcy ŚOW o wykonaniu postawionego zadania. Po tym raporcie na trybunę wkroczyła trójka ubranych w kombinezony, usmolonych, lecz dziarsko prezentujących się czołgistów. Stając przed jedyną wśród zaproszonych

⁵² Ibid., 1504/3686/10/34: 49–52.

gości kobietą – dyrektorem administracyjnym Politechniki Wrocławskiej panią mgr Weroniką Dulską, wręczyli jej wiązanek kwiatów⁵³. Następnie podjęto zaproszonych gości żołnierskim obiadem. Na koniec przewodniczący kolegium rektorów wrocławskich uczelni wyższych prof. Alfred Jahn wyraził wdzięczność żołnierzom za tak miłe przyjęcie. Całe wydarzenie zostało zrelacjonowane w gazecie ŚOW „Żołnierz Ludu”⁵⁴.

W ramach podziękowań prof. Jahn skierował pismo do ministra obrony narodowej Marszałka Polski Mariana Spychalskiego. Wymienił tam obszary współpracy między wojskiem a wrocławskimi uczelniami: korzystanie z oferty studiów zaocznych przez oficerów (szczególnym powodzeniem cieszył się Wydział Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego), przydział miejsc w domach akademickich dla studiujących we Wrocławiu dzieci oficerów i podoficerów z odległych garnizonów, kadrowa pomoc uczelni wrocławskich dla nowo powstałych dwóch wyższych szkół oficerskich, wsparcie dowództwa ŚOW w organizacji obozów studenckich⁵⁵.

Należy odnotować, że od połowy lat 60. szkolenie wojskowe zaczynają odbywać studentki oraz studenci zwolnieni z obowiązkowej służby wojskowej⁵⁶. W kronikach poszczególnych studiów wojskowych można znaleźć szereg fotografii przedstawiających młode kobiety w mundurach w trakcie szkolenia w zakresie udzielania pierwszej pomocy, obsługi radiostacji lub sprzętu do wykrywania skażeń⁵⁷. Studentki chętnie też korzystały z możliwości nauki strzelania. Jako przykład warto wspomnieć Marię Kowalską z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, która w lutym 1967 r. na akademickich mistrzostwach w strzelaniu uzyskała jeden z najlepszych wyników w klasyfikacji indywidualnej. O jej wyczynie informował 25 II 1967 r. „Ilustrowany Kurier Polski”⁵⁸.

Uniwersytet pod czujnym okiem armii

Wojsko bacznie obserwowało ośrodki akademickie. W aktach Zarządu Politycznego Warszawskiego Okręgu Wojskowego znajduje się notatka służbowa z kontroli studiów wojskowych krakowskich uczelni wyższych, która została

⁵³ Studium Wojskowe Akademii Rolniczej, Wrocław, 280/6678/91/42: 38.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid., 280/6678/91/42: 38.

⁵⁶ Studium Wojskowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 269/6713/91/39: 53.

⁵⁷ Studium Wojskowe Akademii Medycznej, 284/7004/92/6: 7.

⁵⁸ Studium Wojskowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 269/6713/91/39: 33.

przeprowadzona w listopadzie 1955 r. Pomimo że sprawdzano jakość szkolenia politycznego, to znalazło się tam kilka uwag dotyczących życia krakowskiej profesury. Odnotowano negatywną postawę wobec ówczesnych władz i wrogie wypowiedzi na ich temat. O jednym z wykładowców w Wyższej Szkole Muzycznej w Krakowie napisano: „lekceważąco wyraża się o partii, popiera w uczelni takich ludzi, jak syna hr. Tarnowskiego, Mietelskiego – skazanego na pięć lat więzienia za walkę z bronią w rękę przeciw władzy ludowej”⁵⁹. W innym miejscu wskazano nawet przypadki korupcji czy intymnych relacji niektórych nauczycieli akademickich ze studentkami⁶⁰.

Dokumentacja sprawozdawcza i pokontrolna Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego dostarcza sporo wiadomości o jego działalności oraz życiu samej uczelni. Ważną częścią tych opracowań są informacje o nastrojach. W sprawozdaniu za rok akademicki 1983/1984 stwierdzono: „W postawie młodzieży akademickiej uwidoczni się nadal antyradzieckość i zafascynowanie Zachodem, nieufność do polityki partii i rządu, podatność na oddziaływanie sił opozycyjnych i wrogich, uleganie ich hasłom”⁶¹. W związku z tym do kierownictwa studium wojskowego płynęły ponaglenia od władz wojskowych, żeby zdecydowanie przeciwstawiali się „przenikaniu idei antysocjalistycznych do środowiska akademickiego”⁶². Warto dodać, że także wśród pracowników Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego można dostrzec przejawy niezadowolenia z ówczesnej sytuacji politycznej. W protokole z kontroli z maja 1984 r. odnotowano niewłaściwe zachowanie jednego z oficerów, który „często krytycznie wyraża się o aktualnej polityce partii i rządu PRL”⁶³. W sprawozdaniu rocznym z pracy partyjno-politycznej i dydaktyczno-wychowawczej w roku akademickim 1983/1984 skierowanym do Oddziału Szkół i Akademii Wojskowych Głównego Zarządu Politycznego WP opisano przebieg wyborów rektorskich na Uniwersytecie Wrocławskim. Miały się wówczas uwidocznić głębokie podziały w środowisku akademickim. Wskazano na negatywny stosunek do PZPR w „środowisku pomocniczej kadry naukowej” oraz wśród studentów⁶⁴. Zwrócono uwagę, że samorząd studencki został opanowany przez „aktywistów byłego NZS [Niezależnego Zrzeszenia Studentów – przyp. autora]”⁶⁵. Jako cie-

⁵⁹ Dowództwo Warszawskiego Okręgu Wojskowego, 1065/2076/10/45: 121.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6722/91/32: 104.

⁶² Ibid., 268-6722/91/31: 122.

⁶³ Ibid., 121.

⁶⁴ Ibid., 268/6722/91/32: 156.

⁶⁵ Ibid., k. 157.

kawostkę warto odnotować, że w aktach studium znalazły się zalecenia po kompleksowej kontroli Uniwersytetu Wrocławskiego przesłane z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 1987 r.⁶⁶

W dokumentacji Studium Wojskowego Politechniki Wrocławskiej zachowały się opinie o studentach, jakie napisano o nich w okresie szkolenia na obozie letnim w 1952 r. Przedstawiono w nich wartości służbowe (m.in. stopień wykształcenia, zdyscyplinowanie). Oceniono postawę polityczną i aktywność społeczną studentów. Była też informacja o ich zachowaniu poza służbą: czy mają skłonności do używek (alkohol, papierosy), jakie są ich relacje z kolegami. Obszerność opisów jest różna, zazwyczaj ograniczano się do kilku zdań⁶⁷.

Ciekawe dokumenty zawierające wiadomości o studium wojskowym i studentach można odkryć w aktach, które na pierwszy rzut oka wydają się niepozorne. Za przykład niech posłużyteczka wytworzona przez Studium Wojskowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Pomimo że nosi tytuł „Sprawy Personalne”, zawiera ankiety wypełnione przez pracowników studium dotyczące działalności tej instytucji w latach 1949–1959. Jest tam szereg istotnych informacji, które nie znalazły się nawet w kronice. Opisano stosunek studentów do szkolenia wojskowego oraz ukazano relacje na linii uczelnia–armia⁶⁸.

W zespole archiwalnym Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego w teczce „Sprawy Różne” z 1958 r. znajduje się pismo kierownika studium ppłk. Bortkiewicza, w którym opisał on perypetie jednego ze studentów. S. nie wyróżniał się pod względem wykształcenia, jak i dyscypliny. W czasie pobytu na obozie szkoleniowym S. uchylał się od uczestnictwa w ćwiczeniach. Tłumaczył to bólem serca, a następnie chorobą weneryczną. W obu przypadkach ppłk Bortkiewicz osobiście zawoził go na badania do szpitala, gdzie jednak za każdym razem okazywało się, że studentowi nic nie dolega. Ostatecznie, pomimo że S. ukończył studia, nie zaliczył studium wojskowego, co w efekcie spowodowało jego wcielenie do zasadniczej służby wojskowej. Po otrzymaniu wezwania do wojska kilkakrotnie zwracał się z prośbą do kierownika studium o pomoc. Tłumaczył, że dostał się na aplikanturę i służba wojskowa pokrzyżuje mu życiowe plany. Dodatkowo w jego sprawie interweniowało u kierownika studium wiele osób, w tym oficerowie. Nie cofnął on jednak swojej decyzji. Już po wcieleniu S. ponownie zjawił się u ppłk. Bortkiewicza, znowu prosząc o za-

⁶⁶ Ibid., 268/6722/91/45: 149–54.

⁶⁷ Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, 271/3717/55/14.

⁶⁸ Studium Wojskowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 269/12833/65/2: 22–42.

liczenie studium. Narzekał na warunki służby wojskowej: ranne wstawanie, hałas, kiepskie wyżywienie i częste zbiórki. Pytał, czy poborowi z wyższym wykształceniem są w wojsku traktowani inaczej niż pozostali. Podpułkownik wyjaśnił, że jako absolwent wyższej uczelni powinien mieć ambicję wyróżniać się pozytywnie, co będzie skutkowało awansami i nagrodami, a to wpłynie dodatnio na przebieg jego służby. Na to S. odpowiedział: „Proszę mi wierzyć, że ani mnie, ani moim kolegom na jakimś stopniu wojskowym ani wyróżnieniu wcale nie zależy”⁶⁹. Na tym ich spotkanie się skończyło, ale S. nadal starał się zwolnić ze służby, pisząc nawet do dyrektora Departamentu Wojskowego Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego⁷⁰.

Ciekawym źródłem informacji o studentach są różnego rodzaju podania, jakie kierowano do studium wojskowego. Dotyczyły one m.in. zmiany terminu egzaminów lub rozpoczęcia służby w szkole podchorążych rezerwy. Prośbę odpowiednio motywowano i właśnie stamtąd można czerpać wiedzę o szczegółach z życia danego studenta. Znajdziemy tam informację o planowanym ślubie⁷¹, narodzinach dziecka⁷², chorobie lub śmierci osób najbliższych⁷³. Czasami motywy były bardziej prozaiczne: pomoc rodzinie w pracach polowych czy remontowo-budowlanych⁷⁴. Spośród tych historii wyróżniają się nietypowe zdarzenia. W 1987 r. w Studium Wojskowym Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie jeden ze studentów prosił o dodatkowy termin egzaminu, ponieważ jako członek Rady Naczelnej ZSP miał w tym czasie pod opieką delegację studentów z Libii⁷⁵. Inny student tej uczelni prowadził audycje w Programie III Polskiego Radia, które cieszyły się dużą popularnością. Z tego powodu prosił kierownika studium o odroczenie terminu przeszkolenia wojskowego. W jego sprawie interweniowali dyrektor Programu III Polskiego Radia oraz sekretarz Komitetu Nauki i Postępu Naukowo-Technicznego przy Radzie Ministrów⁷⁶. Tak pisał o nim dyrektor Wiktor Legowicz: „Powołanie autora tych programów w styczniu przyszłego roku do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego uniemożliwiłoby kontynuowanie szeregu akcji antenowych

⁶⁹ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/11163/61/7: 89.

⁷⁰ Ibid., k. 87–90.

⁷¹ Studium Wojskowe przy Szkole Głównej Planowania i Statystyki, 1517/3713/10/28: 38.

⁷² Ibid., 110.

⁷³ Ibid., 1517/3714/10/111: 1.

⁷⁴ Ibid., 1517/3713/10/28: 111.

⁷⁵ Ibid., 1517/3714/10/111: 61.

⁷⁶ Ibid., 66–8.

cieszących się dużym zainteresowaniem słuchaczy. [...] Powołanie naszego kolegi do wojska w ww. terminie odbiłoby się w poważnym stopniu na jakości programu *Zapraszamy do trójki*, którego jest współautorem”⁷⁷.

Zdarza się, że z kart dokumentacji studium wojskowego dowiadujemy się o życiu towarzyskim studentów. Na początku grudnia 1958 r. dyrektor administracyjny Uniwersytetu Wrocławskiego Ignacy Wądołkowski informował: „W pomieszczeniach Zakładów Naukowych urządzane są bez powiadomienia Administracji Uniwersytetu wieczorki towarzyskie oraz zabawy. W takich wypadkach nie wiadomo, kto odpowiada za bezpieczeństwo budynków oraz Zakładu, w którym odbywa się zabawa”⁷⁸. Głównym powodem zaniepokojenia dyrektora administracyjnego było to, że uczestnicy imprezy, która odbyła się w sobotę 29 XI 1958 r., nie zgasili światła, wskutek czego paliło się ono w dwóch pomieszczeniach przez cały kolejny dzień i noc. Pismo dyrektora Wądołkowskiego trafiło również do kierownika studium wojskowego⁷⁹. W dniu 28 II 1973 r. miało miejsce zdarzenie, które także było wynikiem niewłaściwego użytkowania pomieszczeń uniwersytetu przez studentów. Doszło wówczas do zalania dwóch sal wykładowych studium wojskowego. Jak się okazało, piętro wyżej były pokoje domu akademickiego i to właśnie w jednym z nich ktoś pozostawił na noc odkręcony kran w umywalce, skąd woda wylewała się na podłogę. Ustalono, że pokój był zamieszkiwany wcześniej przez studentki, które jednak po przeprowadzce do nowego pokoju nie zdały kluczy do portierni. Stwierdzono, że pomieszczenie było w porze nocnej nielegalnie użytkowane⁸⁰.

Informacje o studentkach i studentach, którzy pozytywnie odznaczyli się w szkoleniu wojskowym, można znaleźć w kronice⁸¹. Przeważnie określano ich jako przodownicy wyszkolenia. Byli wyróżniani dyplomami, wpisem w rozkazie studium wojskowego, a nawet książkami lub nagrodą pieniężną⁸². Często takie wydarzenie miało uroczysty charakter, niekiedy z udziałem władz uczelni⁸³. Od 1974 r. tradycją stały się coroczne spotkania kierownictwa Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego z przodownikami wyszkolenia i dyscypliny⁸⁴. Na zachowanych zdjęciach widać, że po części oficjalnej i wręczeniu

⁷⁷ Ibid., 68.

⁷⁸ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/11163/61/7: 490.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid., 268/6723/91/5: 56–8.

⁸¹ Ibid., 268/6821/91/2: 38–9.

⁸² Ibid., 107.

⁸³ Ibid., 268/6821/91/3: 14.

⁸⁴ Ibid., 268/6821/91/2: 51.

pamiątkowych dyplomów odbywało się spotkanie, podczas którego studenci mogli przy kawie i papierosie porozmawiać z niedawnymi wykładowcami⁸⁵. Dodatkowo wyróżniające się studentki i studenci wyjeżdżali na wycieczki do jednostek wojskowych, gdzie mieli okazję sprawdzić swoje umiejętności strzeleckie⁸⁶. Ważnym wydarzeniem był I Zlot Przodowników Szkolenia Wojskowego, Obronnego i Sanitarnego Ośrodka Wrocławsko-Opolskiego, który odbył się na terenie Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 23 V 1986 r. Głównym organizatorem było Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego. W spotkaniu wzięło udział 50 studentek i studentów, a jego celem było „propagowanie przodownictwa i współzawodnictwa oraz wymiana poglądów i doświadczeń w tym przedmiocie pomiędzy poszczególnymi uczelniami”⁸⁷. II Zlot Przodowników Szkolenia Studiów Wojskowych Ośrodka Wrocławsko-Opolskiego odbył się 18 V 1987 r. na Politechnice Wrocławskiej⁸⁸. Należy dodać, że ówczesny kierownik Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego płk doc. dr Leszek Styś był jednocześnie przewodniczącym Kolegium Kierowników Studiów Wojskowych Ośrodka Wrocławsko-Opolskiego. W efekcie tego w dokumentacji Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego można spotkać sprawozdania z pozostałych uczelni Wrocławia i Opola⁸⁹.

Kierownicy Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego

W tej części pracy na podstawie akt studium zaprezentowano pokrótce jego kierowników. Oczywiście najlepiej byłoby skorzystać z teczek akt personalnych, która pozwoliłaby na pełniejsze poznanie przebiegu służby danego oficera⁹⁰. Zdecydowano jednak, aby poniższy opis oprzeć głównie na kronikach⁹¹ i innych teczkach („Sprawy ewidencji personalnej” z 1953 r.⁹² i „Sprawy Różne” z 1973 r.⁹³). Wynika to z chęci zwrócenia uwagi potencjalnego użytkow-

⁸⁵ Ibid., 51, 57, 61.

⁸⁶ Ibid., 76.

⁸⁷ Ibid., 268/6821/91/3: 8–9.

⁸⁸ Ibid., 21.

⁸⁹ Ibid., 268/6722/91/41.

⁹⁰ Warto tutaj wspomnieć o listach płac żołnierzy zawodowych i pracowników cywilnych wojska. Jest to istotne źródło do zapoznania się z przebiegiem służby lub zatrudnienia. W wielu wypadkach odzwierciedlają go lepiej niż teczka akt personalnych.

⁹¹ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2, 3.

⁹² Ibid., 268/7155/56/9.

⁹³ Ibid., 268/6723/91/5.

nika na to, gdzie w trakcie prowadzenia kwerendy może natrafić na informacje o kadrze studium.

Pierwszym kierownikiem Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego został kpt. Piotr Bortkiewicz. Urodził się w 1912 r. w Dyneburgu na terenie obecnej Łotwy. Przed 1939 r. ukończył kurs podchorążych rezerwy. Miał wykształcenie średnie. W latach 1942–1944 służył w radzieckiej partyzancie (Brygada im. Czapajewa nr 27). Do Wojska Polskiego wstąpił 23 VII 1944 r. W latach 1944–1947 walczył z „bandami UPA i NSZ”⁹⁴. Został odznaczony Krzyżem Walecznych i Krzyżem Partyzanckim. W kronice studium odnotowano, że brał udział w walkach o Warszawę, Wał Pomorski i w szturmie Berlina. Kapitan Bortkiewicz kierował studium w okresie 1950–1952⁹⁵.

Jego następcą na tym stanowisku był przez niecałe pięć miesięcy mjr Franciszek Kłysz⁹⁶. Został on usunięty ze stanowiska, ponieważ „systematycznie zaniedbywał się w wykonywaniu swoich obowiązków służbowych, lekceważąc sprawę wojskowego szkolenia studentów [...], opuszczał miejsce służby bez usprawiedliwienia, niejednokrotnie nawet na okres kilku dni”⁹⁷. Od 24 II 1953 r. studium kierował mjr Bronisław Rutowicz⁹⁸, a 3 XI 1954 r. powrócił na stanowisko kpt. Bortkiewicz⁹⁹, który pełnił obowiązki do sierpnia 1961 r., dośłużywszy się stopnia podpułkownika¹⁰⁰.

W sierpniu 1961 r. kierownikiem studium został płk Adam Gloc. W okresie II wojny światowej walczył w szeregach 1. Armii Wojska Polskiego pod Lenino, o Warszawę, na Wale Pomorskim oraz w operacji berlińskiej. W 1944 r. ukończył trzytygodniowy kurs podoficerski w Riazaniu¹⁰¹. W latach 1945–1947 brał udział w zwalczaniu „zbrojnego podziemia”¹⁰². We wrześniu 1973 r. na krótko stanowisko kierownika studium objął ppłk Tadeusz Stolarski, dotychczasowy zastępca płk. Gloca¹⁰³. Dnia 31 I 1974 r. jego miejsce zajął płk dypl. Jerzy Lewiński¹⁰⁴. Był on artylerzystą. Do wojska wstąpił w 1944 r. i brał udział w walce

⁹⁴ Ibid., 268/9214/58/4: 284.

⁹⁵ Ibid., 268/6821/91/2: 3.

⁹⁶ Ibid., k. 5–6.

⁹⁷ Ibid., 268/7155/56/9: 121.

⁹⁸ Ibid., 33.

⁹⁹ Ibid., 268/6821/91/2: 7.

¹⁰⁰ Ibid., 18.

¹⁰¹ Ibid., 268/6723/91/5: 220.

¹⁰² Ibid., 268/6821/91/2: 18.

¹⁰³ Ibid., 45.

¹⁰⁴ Ibid., 50.

z podziemiem antykomunistycznym¹⁰⁵. Z dniem 30 IX 1982 r. został zwolniony z zawodowej służby wojskowej i przeniesiony do rezerwy¹⁰⁶. Warto odnotować, że w tym okresie przybyło do Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego dwóch oficerów, którzy mieli za sobą służbę w Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Indochinach. Byli to ppłk dypl. Stanisław Olczak (w latach 1961–1962)¹⁰⁷ oraz płk dypl. Władysław Geruła (w roku 1956)¹⁰⁸. Jeśli chodzi o pozostałe studia wojskowe, warto wspomnieć jako ciekawostkę, że jeden z wykładowców Studium Wojskowego Wyższej Szkoły Ekonomicznej we Wrocławiu Mikołaj Bożko w czasie II wojny światowej służył w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. W latach 1944–1945 walczył we Włoszech¹⁰⁹. Pomimo że zmarł w 1977 r., to pamięć o nim przetrwała i w maju 2024 r. z inicjatywy księdza prawosławnego Grzegorza Cybulskiego przy jego grobie Instytut Pamięci Narodowej zorganizował upamiętniającą go uroczystość¹¹⁰. Kolejnym przykładem jest odchodzący do rezerwy 17 III 1981 r. kierownik Studium Wojskowego Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu płk mgr inż. Józef Wysmyka, który w czasie wojny należał do Armii Krajowej¹¹¹.

Następcą płk. Lewińskiego został z dniem 1 X 1982 r. płk doc. dr Leszek Styś¹¹². Wcześniej przez rok kierował Studium Wojskowym Akademii Rolniczej we Wrocławiu¹¹³. Ponadto pełnił służbę w Zarządzie Politycznym ŚOW jako szef wydziału młodzieżowego. Następnie kierował Ośrodkiem Nauk Społecznych i Wojskowych, a później Okręgową Pracownią Psychologiczną Wojskowej Komisji Lekarskiej ŚOW. Służbę wojskową rozpoczął w 1949 r. W 1960 r. ukończył Wojskową Akademię Polityczną w Warszawie z tytułem magistra historii. W roku 1965 uzyskał doktorat na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. W 1980 r. został powołany na stanowisko docenta nauk wojskowych w Wyższej Szkole Oficerskiej Wojsk Inżynierskich we Wrocławiu. Był autorem szeregu prac naukowych z zakresu historii, psychologii i propagandy. Ponadto, jak napisano w kronice studium, „brał udział

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid., 101.

¹⁰⁷ Ibid., 46.

¹⁰⁸ Ibid., 59.

¹⁰⁹ Studium Wojskowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, 277/9035/58/4: 182.

¹¹⁰ Rajfur, „Bohaterowie spod Monte Cassino”.

¹¹¹ Studium Wojskowe Akademii Rolniczej, Wrocław, 280/6678/91/42: 105.

¹¹² Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 103.

¹¹³ Studium Wojskowe Akademii Rolniczej, Wrocław, 280/6678/91/42: 107.

w wymianie doświadczeń w szkolnictwie wojskowym za granicą w armiach Układu Warszawskiego”¹¹⁴. Warto odnotować, że to z jego rozkazu w listopadzie 1982 r. powołano zespół redakcyjny kroniki Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego, który zajął się zebraniem i opracowaniem materiałów z historii instytucji¹¹⁵.

Od 1 VIII 1987 r. kierownikiem studium był płk Czesław Duszak¹¹⁶. Od 1950 r. służył w Oficerskiej Szkole Piechoty nr 1 im. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu, następnie od 1960 r. w Studium Wojskowym Wyższej Szkoły Ekonomicznej, a od 1973 r. w Studium Wojskowym Uniwersytetu Wrocławskiego¹¹⁷. Kandydował w wyborach do Rad Narodowych, które odbyły się 19 VI 1988 r. Udało mu się uzyskać mandat w Radzie Narodowej Wrocław-Stare Miasto¹¹⁸. Po tym, jak 20 XI 1990 r. płk Duszak został przeniesiony do rezerwy, jego funkcję objął płk dr inż. Stanisław Smereka. Jak się miało wkrótce okazać, był on ostatnim kierownikiem Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego¹¹⁹.

Marzec 1968 r.

W aktach Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego znajdują się materiały opisujące przebieg protestów studenckich w marcu 1968 r. Teczka o tytule „Sprawy Różne” zawiera dokument: „Analiza wydarzeń na Uniwersytecie Wrocławskim za okres od dnia 8–27.03.1968 r.”¹²⁰. Jest to opracowanie stworzone przez kierownika studium płk. Adama Głoca i było przeznaczone dla dowódcy ŚOW. Spisana świeżo po zakończeniu zajęć (27 III 1968 r.) relacja zawiera wiele interesujących wiadomości i pozwala spojrzeć na wydarzenia marcowe na Uniwersytecie Wrocławskim z innej perspektywy. Dodatkowa wartość tego dokumentu wynika z faktu, że zachowało się niewiele źródeł ar-

¹¹⁴ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 103.

¹¹⁵ Ibid., 106.

¹¹⁶ „Rozkaz Personalny Szefa Departamentu Kadr MON nr PF 79 z dnia 24 lipca 1987 r.”

¹¹⁷ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/3: 23.

¹¹⁸ Ibid., 35.

¹¹⁹ Ibid., 50.

¹²⁰ Ibid., 268/501/71/1: 73–80.

chiwalnych dotyczących przebiegu Marca 1968 r. w regionalnych ośrodkach akademickich¹²¹.

W niedzielę 10 III 1968 r. pojawiły się na terenie uniwersyteckich domów studenckich ulotki wzywające do solidaryzowania się z warszawskimi studentami. Pułkownik Gloc wymienił przykładowe hasła, jakie tam padały: „Tylko szmata nie popiera warszawiaka”, „Solidaryzujemy się z walką studentów warszawskich”, „Nie bij bandyto, bo stracisz koryto”, „Precz z Moczarem”¹²². Po tym, jak 12 III 1968 r. opublikowano pierwsze informacje prasowe o zajściach w Warszawie, które jednocześnie potępiały ich uczestników, odnotowano nowe: „Prasa kłamie”, „Robotnicy z nami”, „Robotnicy i studenci to socjalizm”¹²³. Tego samego dnia o godz. 14.00 odbywała się zaplanowana wcześniej konferencja sprawozdawczo-wyborcza rady uczelnianej ZSP, na której uchwalono rezolucję, solidaryzując się ze studentami Warszawy. Następnie o godz. 15.30 zebrani opuścili salę konferencyjną i zaczęli formować przed gmachem głównym uniwersytetu kolumnę marszową, aby przejść ulicami miasta. Zebrany tłum obliczano na ok. 600 osób. Dzięki interwencji pracowników naukowych i „aktywu młodzieżowego” udało się powstrzymać pochód i zebrani udali się do Auli Leopoldina, gdzie odbył się wiec z udziałem władz uczelni¹²⁴. Podjęto tam rezolucję i skierowano żądanie, aby została ona w ciągu 48 godzin opublikowana w prasie. W kolejnych dniach – 13 i 14 III – kierownik studium odnotował kontynuację rozpowszechniania ulotek. Dodatkowo stwierdził: „Uwidacznia się, że ruch studencki jest zorganizowany przez jakąś komórkę międzyuczelnianą obsadzoną głównie przez studentów Politechniki Wrocławskiej”¹²⁵. W tym samym czasie pracownicy naukowci prowadzili rozmowy ze studentami w akademikach i starali się odwieść ich od pomysłu organizacji protestów na ulicach miasta¹²⁶. Ponadto płk Gloc zauważył, że młodsi pracownicy naukowci często solidaryzują się ze studentami. Jako przykład wskazał adiunkta katedry filozofii dr. Wacława Mejbauma¹²⁷.

W dniu 14 III 1968 r. w efekcie niespełnienia żądań protestujących dotyczących publikacji w prasie ich rezolucji pojawił się plan organizacji manifestacji. Aby temu zapobiec, władze uczelni zwołały na godz. 14.00 spotkanie

¹²¹ Suleja, *Dolnośląski Marzec '68*, 8.

¹²² *Ibid.*, 73.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/501/71/1: 74.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ *Ibid.*, 79.

w Auli Leopoldina. W jego trakcie studenci proklamowali wiec okupacyjny gmachu głównego uniwersytetu, który miał trwać 48 godzin. Tego dnia zgromadziło się tam ok. 2500 studentów. Podejmowano wówczas próby wejścia do pomieszczeń studium wojskowego, które na polecenie jego kierownika zostały zamknięte i zaplombowane. Później kilkakrotnie zwracali się o ich udostępnienie studentom dyrektor administracyjny uniwersytetu i uczelniany sekretarz PZPR¹²⁸. W analizie płk Gloc szczegółowo wylicza, że pierwszej nocy strajku z 14 na 15 marca III w budynku przebywało ponad 2000 studentów, kolejnej zaś nocowało w nim tylko 1200 osób¹²⁹. W dniu 16 marca po upływie zaplanowanych 48 godzin zakończono strajk okupacyjny. Po tym, jak protestujący opuścili budynek uniwersytetu, zebrał się pod nim tłum liczący ponad tysiąc osób, którego uczestnicy żądali spotkania ze studentami. Miało to miejsce ok. godz. 15.00. Jak informuje dokument studium wojskowego: „Organ MO ok. godz. 19.00 spowodowały, że ludzie ci odeszli w głąb miasta”¹³⁰. Bardziej dramatyczny jest opis przebiegu demonstracji z dnia poprzedniego. Wieczorem 15 marca zgromadzony pod gmachem głównym tłum liczący ok. 500 osób został rozpędzony przez milicję. Wobec funkcjonariuszy padały wyzwiska: „Gestapo”, „Faszyści”, „Bandyci”¹³¹.

Dnia 21 marca Komitet Międzyuczelniany Studentów Wrocławia¹³² ogłosił trzydniowy bojkot zajęć dydaktycznych, który spotkał się jednak z niewielkim odzewem. Pikiety organizowane przed budynkami uniwersytetu przeważnie przez studentów pierwszego i drugiego roku zostały rozpędzone przez pracowników naukowych i niektórych studentów ze starszych lat¹³³. Dodatkowym elementem była walka na plakaty i ulotki zwolenników i przeciwników bojkotu. Każda ze stron zrywała ogłoszenia przeciwnika i umieszczała w ich miejsce swoje. Pomimo że frekwencja na zajęciach była dobra, płk Gloc przyznał, że „wrzenie w środowisku studenckim nadal istnieje”¹³⁴.

¹²⁸ Ibid., 77.

¹²⁹ Ibid., 75.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid.

¹³² Organizacja zrzeszała protestujących wrocławskich studentów. Wcześniej funkcjonowała Komisja Organizacyjna Wieców Uczelni Wrocławskich. W dokumencie Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego występuje pod nazwą „międzyuczelniany komitet organizacyjny”. Pułkownik Gloc wskazywał, że jego główny trzon stanowią studenci Politechniki Wrocławskiej, zwłaszcza z Wydziału Architektury.

¹³³ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/501/71/1: 76.

¹³⁴ Ibid.

Jeśli chodzi o funkcjonowanie studium wojskowego w tych dramatycznych dniach, to szkolenie studentów odbywało się w miarę normalnie. Kierownik studium na odprawie w dowództwie ŚOW otrzymał specjalne wytyczne. W tym okresie nie wolno było zabierać na zajęcia wojskowe broni, amunicji i środków pozoracji pola walki. Zapewne istniała obawa przed powtórką z poznańskiego Czerwca 1956 r., kiedy broń zabrana ze studium wojskowego posłużyła demonstrantom do walki¹³⁵. Zorganizowano dyżury oficerów, którzy przekazywali meldunki do Zarządu Politycznego ŚOW¹³⁶. Ponadto polecono pozyskiwać wiadomości od studentów („śledzenie wydarzeń i sondowanie opinii wśród studentów – prowadzenie rozmów”)¹³⁷. W tym niespokojnym czasie na Uniwersytecie Wrocławskim przebywał pełnomocnik dowódcy ŚOW ppłk Leszek Styś. W dniach 13–18 III 1968 r. zbierał informacje od kadry studium wojskowego – jak to określono w dokumencie – „z terenu Uczelni oraz przekazywał je bezpośrednio dowództwu ŚOW”¹³⁸.

W dniu 15 III 1968 r. w czasie strajku okupacyjnego doszło do bojkotu szkolenia wojskowego. Tego dnia zaplanowane były zajęcia z taktyki dla studentów drugiego roku Wydziału Prawa i trzeciego roku Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii oraz Wydziału Nauk Przyrodniczych. Miały się one odbyć poza terenem uczelni i w tym celu podstawiono wojskowe samochody ciężarowe. Kierownik studium płk Gloc otrzymał z dowództwa ŚOW polecenie, aby „bezwzględnie zorganizować szkolenie”¹³⁹. Wobec faktu, że nikt nie zgłosił się na zajęcia, wezwał do siebie studentów funkcyjnych (dowódców kompanii, plutonów i drużyn). Następnie, jak napisał płk Gloc: „Wydałem im wyraźny rozkaz bezwzględnego zgłoszenia się studentów na zajęcia”¹⁴⁰. Kierownik studium interweniował również u dziekanów Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii, Wydziału Prawa oraz Wydziału Nauk Przyrodniczych, żeby dopilnowali, aby młodzież wzięła udział w szkoleniu wojskowym. O godz. 12.00 w sali wykładowej doszło do spotkania ze studentami, gdzie jak relacjonował płk Gloc: „W sposób kategoryczny wyjaśniłem treść ustawy o powszechnej obronie PRL

¹³⁵ Eisler, „Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL, 22.

¹³⁶ Oprócz Zarządu Politycznego ŚOW w dalszej części opracowania płk Gloc podał, że szczegółowe meldunki były wysyłane do Wojskowej Służby Wewnętrznej, Wojewódzkiego Sztabu Wojskowego we Wrocławiu oraz oficera dyżurnego Studium Wojskowego Politechniki Wrocławskiej.

¹³⁷ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/501/71/1: 77.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid., 78.

¹⁴⁰ Ibid.

oraz wydałem rozkaz, by w dniu 16.03. br. o godz. 7.00 zgłosili się na zajęcia”¹⁴¹. Przyniosło to skutek i od tej pory zajęcia w studium odbywały się już zwykłym trybem. Pomimo tego incydentu, podsumowując wydarzenia Marca 1968 r., płk Gloc stwierdził: „Przez cały okres tych zajęć nie stwierdzono ujemnych postaw studentów do szkolenia wojskowego i wobec kadry studium”¹⁴². W kwestii stosunku protestujących do żołnierzy warto wspomnieć, że w dokumencie studium wojskowego odnotowano interesującą obserwację: „Młodzież uważa, że WSW¹⁴³ występowało kontra MO i pilnowała MO, aby nie łamano praworządności. Dało się wyczuć pewną sympatię studentów do patroli WSW (respekt budził wygląd tych patroli – wzrost i wspaniałe uzbrojenie i postawa)”¹⁴⁴.

Kolejnym ciekawym dokumentem autorstwa płk. Gloc jest wykaz zawierający informacje o 19 studentach, którzy „podczas czynnego udziału w zajęciach marcowych spowodowali wykroczenia”¹⁴⁵. W tabeli opisano pokrótce ich przewinienia i formę ukarania. W większości są tam wymienieni studenci trzeciego roku i lat wyższych. Wśród ukaranych była czwórka studentów z Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii, którzy w dniach 14–15 marca w zarządzie uczelnianym ZSP „podzegli pozostałych studentów do aktywnego udziału w zajęciach”¹⁴⁶. Opracowanie płk. Gloc zostało wysłane w czerwcu 1968 r. do Departamentu Wojskowego Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego¹⁴⁷.

Kończąc omawianie wydarzeń marcowych na Uniwersytecie Wrocławskim, należy wspomnieć o piśmie od ówczesnego ministra obrony narodowej do studiów wojskowych. W dokumencie z 30 III 1968 r. Marszałek Polski Marian Spychalski w imieniu Komitetu Centralnego PZPR i kierownictwa MON złożył podziękowania dla żołnierzy i aktywu partyjnego studiów wojskowych „za ofiarną i zaangażowaną postawę zajętą w obliczu zakłócających spokój i gorszących zajęć, które w ostatnim okresie miały miejsce na terenie szeregu uczelni wyższych w naszym kraju. Tą swoją postawą kadra oficerska i aktyw partyjny studiów wojskowych wniosły poważny wkład w udaremnienie

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Wojskowa Służba Wewnętrzna to odpowiednik dzisiejszej Żandarmerii Wojskowej.

¹⁴⁴ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/501/71/1: 75.

¹⁴⁵ Ibid., 150–1.

¹⁴⁶ Ibid., 151.

¹⁴⁷ Ibid.

nie – podjętych przez antysocjalistyczne i antynarodowe, w tym syjonistyczne siły – prób rozbicia jedności narodu oraz podważania zaufania do kierownictwa Partii i władzy ludowej”¹⁴⁸.

Lata 1970–1981

Początek lat 70. przyniósł zmiany w procesie kształcenia wojskowego studentów. Wraz z rozpoczęciem nowego roku akademickiego 1973/1974 szkolenie teoretyczne zostało ograniczone do 180 godzin na trzecim lub czwartym roku studiów¹⁴⁹. Po ostatnim roku studiów następowało roczne szkolenie wojskowe¹⁵⁰. Dzieliło się ono na dwa etapy. Przez pierwsze sześć miesięcy absolwenci kształcili się w szkole oficerów rezerwy, która funkcjonowała przy wyższej szkole oficerskiej lub ośrodku szkolenia. Po jej ukończeniu trafiali na pół roku na praktykę do jednostki wojskowej, gdzie obejmowali samodzielne stanowisko oficerskie lub chorążych. Po zdanym egzaminie oficerskim i zaliczonej praktyce mogli otrzymać stopień podporucznika rezerwy¹⁵¹. Studenci niezdolni do służby wojskowej i studentki odbywali szkolenie obronne. Było ono dostosowane do profilu szkoły, np. na uniwersytetach, w akademiach, wyższych szkołach pedagogicznych i rolniczych kształcono w specjalności sanitarno-obronnej, natomiast na politechnikach i w wyższych szkołach inżynierskich w specjalnościach ratownictwo ogólne i specjalne¹⁵².

Zgodnie z Zarządzeniem nr 2/MON z dnia 2 stycznia 1972 r. oraz wytycznymi zastępcy dowódcy ŚOW ds. liniowych studia wojskowe zostały zobowiązane do wsparcia szkół średnich w szkoleniu obronnym młodzieży. Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego otoczyło opieką następujące wrocławskie szkoły: I Liceum Ogólnokształcące, Technikum Mechaniczne, Technikum Energetyczne, Technikum Metalowe oraz Zespół Szkół Zawodowych nr 2¹⁵³. Także w tym roku na rozkaz dowódcy ŚOW kadra Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego zorganizowała akcję werbunkową do wyższych szkół oficerskich. Prowadzono ją w szkołach średnich powiatu

¹⁴⁸ Studium Wojskowe Akademii Rolniczej, Wrocław, 280/6678/91/42: 47.

¹⁴⁹ Tatczyn, „Szkolenie kadr rezerwy”, 151.

¹⁵⁰ „Uchwała nr 240 Rady Ministrów z dnia 8 września 1972 r.”, § 1, pkt 1.

¹⁵¹ Tatczyn, „Szkolenie kadr rezerwy”, 153.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 42.

wołowskiego¹⁵⁴. Ważnym wydarzeniem w 1972 r. było przeniesienie studium z gmachu głównego uniwersytetu do budynku przy ul. Przybyszewskiego 63. Znacząco poprawiło to bazę szkoleniową i pozytywnie wpłynęło na proces szkolenia¹⁵⁵.

W Archiwum Wojskowym w Oleśnicy w zespole archiwalnym Studium Wojskowego Politechniki Wrocławskiej znajdują się trzy teczki o tytule: „Zbiór dokumentów i opracowań dot. przebiegu stanu wojennego w uczelniach ośrodka Wrocław-Opole”¹⁵⁶. Akta liczą łącznie 891 kart¹⁵⁷. Stanowią ciekawe źródło do poznania życia wrocławskich i opolskich uczelni w okresie „karnawału Solidarności” i stanu wojennego w latach 1981–1983. Są tam m.in. ulotki z terenu Wrocławia¹⁵⁸ i inne nielegalne wydawnictwa NSZZ „Solidarność” i NZS¹⁵⁹. Ponadto w aktach wymieniono studenckie formy protestu przeciw władzom PRL¹⁶⁰. Warto dodać, że zachowały się podobne opracowania dotyczące uczelni wyższych z innych miast¹⁶¹.

Opis sytuacji na Uniwersytecie Wrocławskim zawiera opracowanie z marca 1983 r. zatytułowane „Ogólna charakterystyka zadań Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego w okresie poprzedzającym stan wojenny i po jego wprowadzeniu”¹⁶². Wskazano tam, że wraz z rozpoczęciem nowego roku akademickiego 1980/1981 wzrosła aktywność sił opozycyjnych na uczelni. Odnotowano, że w listopadzie 1980 r. do Wrocławia przyjechał Adam Michnik. W spotkaniu z nim mieli brać udział studenci i część pracowników naukowych¹⁶³.

W związku z wydarzeniami w kraju w listopadzie 1980 r. dowództwo ŚOW wraz z Zarządem Politycznym ŚOW zorganizowały spotkanie z żołnierzami ze studiów wojskowych uczelni cywilnych. Poinstruowano ich, aby „zwracano szczególną uwagę na operatywne rozpoznawanie i w miarę swoich możliwo-

¹⁵⁴ Ibid., 44.

¹⁵⁵ Ibid., 42.

¹⁵⁶ Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, 271/6711/91/1–3.

¹⁵⁷ Na objętość wpływa fakt, że dla części dokumentów wykonano kopie, które również umieszczono w tecze.

¹⁵⁸ Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, 271/6711/91/1: 332, 334–8.

¹⁵⁹ Ibid., 271/6711/91/2: 251–8, 285–8; ibid., 271/6711/91/3: 82–6.

¹⁶⁰ Ibid., 271/6711/91/1: 459.

¹⁶¹ Studium Wojskowe przy Akademii Górniczo-Hutniczej, 1495/3668/10/35; Studium Wojskowe przy Szkole Głównej Planowania i Statystyki, 1517/3713/10/24–28.

¹⁶² Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, 271/6711/91/2: 1–20.

¹⁶³ Ibid., 2.

ści kształtowanie nastrojów wśród studentów i pracowników wyższych uczelni cywilnych, co w owym czasie było zadaniem bardzo trudnym¹⁶⁴. W tym okresie dochodziło do regularnej wymiany informacji pomiędzy studiami wojskowymi a Wojewódzkim Sztabem Wojskowym (WSzW) we Wrocławiu. Jako szczególnie cenne wskazano otrzymywane z WSzW Wrocław wiadomości o sytuacji społeczno-politycznej na terenie miasta i województwa wrocławskiego¹⁶⁵ oraz materiały informacyjno-propagandowe¹⁶⁶.

Dnia 3 XII 1980 r. z inicjatywy NZS część studentów rozpoczęła bojkot zajęć prowadzonych w Studium Wojskowym. Żądano zniesienia egzaminów końcowych i zmniejszenia liczby godzin dydaktycznych w szkoleniu społeczno-politycznym. Po trzech dniach studenci zakończyli protest¹⁶⁷. W okresie przerwy międzysemestralnej 8 II 1981 r. na Uniwersytecie Wrocławskim związał się Komitet Gotowości Strajkowej dla wsparcia strajkujących łódzkich studentów. W dniu 18 II 1981 r. doszło do zawarcia „Porozumienia Łódzkiego” między stroną rządową a Międzyuczelnianą Komisją Porozumiewawczą¹⁶⁸. Jednym z jego efektów była modyfikacja szkolenia obronnego studium. Ograniczono liczbę godzin do 150, a egzamin końcowy zastąpiono zaliczeniem¹⁶⁹.

Przerwę wakacyjną 1981 r. w Studium Wojskowym Uniwersytetu Wrocławskiego poświęcono na analizę dotychczasowej działalności dydaktycznej oraz przygotowania na nadchodzący nowy rok akademicki. Podjęto decyzję, aby położyć większy nacisk na „zintensyfikowanie oddziaływań wychowawczych i dyscyplinarnych”¹⁷⁰. Dodatkowo starano się wzbogacić bazę szkoleniową i uatrakcyjnić ją dla studentów. Miały temu służyć: „konspekty, opracowania metodyczne, przeźrocza, foliogramy, nagrania magnetowidowe i magnetofonowe oraz zestawy najnowszych serwisów filmowych”¹⁷¹. Zwieńczeniem tych wysiłków był pozytywny wynik kontroli przeprowadzonej w studium przez Główny Zarząd Polityczny WP we wrześniu 1981 r.¹⁷²

Inauguracja nowego roku akademickiego 1981/1982 na Uniwersytecie Wrocławskim przebiegała odmiennie niż w latach ubiegłych. Jak odnotowano

¹⁶⁴ Ibid., 271/6711/91/3: 15.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid., 271/6711/91/2: 5.

¹⁶⁷ Ibid., 2.

¹⁶⁸ Ibid., 3.

¹⁶⁹ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 91.

¹⁷⁰ Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, 271/6711/91/2: 3.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid.

w opracowaniu studium wojskowego, w uroczystości wzięły udział władze kościelne w osobie bp. Henryka Gulbinowicza. Został on zaproszony z inicjatywy senatu, NSZZ „Solidarność” i NZS¹⁷³. Zajęcia w studium były prowadzone bez zakłóceń do 19 XI 1981 r., kiedy Uczelniany Komitet Strajkowy NZS ogłosił strajk solidarnościowy w związku ze sprawą radomską¹⁷⁴. Zajęcia wznowiono 9 grudnia, jednak na krótko, ponieważ po ogłoszeniu stanu wojennego 13 XII 1981 r. zostały zawieszone do 6 II 1982 r.¹⁷⁵

Podsumowując okres od października 1980 r. do grudnia 1981 r., kierownictwo Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego stwierdziło, że w tym czasie:

1. Akcja ulotkowa dość powszechna na Uniwersytecie Wrocławskim w studium wojskowym miała charakter marginalny. Również na jego terenie nie organizowano akcji protestacyjnych.
2. Frekwencja na zajęciach wojskowych nie odbiegała od średniej z lat ubiegłych i wynosić miała ok. 90%.
3. Imprezy organizowane przez studium wojskowe we współpracy z Radą Uczelnianą Socjalistycznego Związku Studentów Polskich (SZSP) oraz Akademickim Związkiem Sportowym (AZS) (m.in. Spartakiada Sportów Obronnych) podobnie jak w latach ubiegłych cieszyły się sporym zainteresowaniem studentów¹⁷⁶.

Stan wojenny

W dniu 13 XII 1981 r. w odpowiedzi na wprowadzenie stanu wojennego rozpoczęto strajk okupacyjny studentów i pracowników naukowych w gmachu głównym Uniwersytetu Wrocławskiego. Miało w nim brać udział ok. 30 osób związanych z NSZZ „Solidarność” i NZS. Zablokowano wszystkie wejścia, co zmusiło część pracowników administracyjnych do pracy w znajdującym się niedaleko budynku Wydziału Prawa i Administracji. Strajkujący rozpoczęli druk nielegalnych wydawnictw. Wykorzystali do tego urządzenia małej poligrafii z Instytutu Geografii, który znajdował się w gmachu. Nie trwało to jednak długo, ponieważ już w nocy 14 XII 1981 r. strajk został spacyfikowany¹⁷⁷. Opracowa-

¹⁷³ Ibid., 271/6711/91/3: 14.

¹⁷⁴ Dworaczek, „Studenci 1981. Strajk radomski”.

¹⁷⁵ Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, 271/6711/91/2: 4.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Ibid., 7.

nie studium wspomina o podjętej próbie zorganizowania strajku okupacyjnego w budynku Wydziału Filologicznego przy ul. Nankiera, ale jak wyjaśniono: „Strajk był nieudany i rozpadł się bez udziału sił interwencyjnych”¹⁷⁸. W kronice Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego napisano: „W sytuacji istniejącej w 1981 roku, studium wojskowe było praktycznie jedyną jednostką organizacyjną uczelni, której kadra nie uległa atmosferze anarchizacji życia społecznego i zachowała zdolność do energicznego i skutecznego działania w skomplikowanych warunkach, zarówno przed, jak i po wprowadzeniu stanu wojennego. Z chwilą ogłoszenia stanu wojennego zadania studium wojskowego niepomniernie wzrosły. Oficerowie znaleźli się na czele frontu walki ideowo-politycznej”¹⁷⁹.

Po 13 XII 1981 r. zwiększyła się rola studium wojskowego na Uniwersytecie Wrocławskim i na pozostałych uczelniach. Zgodnie z telefonogramem komisarza wojskowego przy Ministerstwie Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z 15 XII 1981 r. kierownik Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego został wyznaczony na komisarza wojskowego przy rektorze, a kadra studium stawała się grupą operacyjną na danej uczelni¹⁸⁰. Działając w ramach tych przepisów prawnych, oficerowie ze studium wojskowego skontrolowali i zabezpieczyli pomieszczenia organizacji związkowych i młodzieżowych, których działalność została zawieszona¹⁸¹. Znajdujące się tam urządzenia poligraficzne (np. kserokopiarki, powielacze) zaplombowano. Dodatkowo pobrano próbki czcionek z maszyn drukarskich i przekazano je do Urzędu Wojewódzkiego¹⁸².

Jako charakterystyczne zjawisko po wprowadzeniu stanu wojennego wskazano składanie legitymacji partyjnych przez pracowników naukowych i administracyjnych Uniwersytetu Wrocławskiego. Największa skala zjawiska, jeśli chodzi o wydziały, przedstawiała się następująco: Wydział Matematyki, Fizyki i Chemii (53,3%), Wydział Filologiczny (41,2%) oraz Wydział Prawa i Administracji (39,4%). W przypadku tego ostatniego zauważono, że szczególnie ostro zjawisko to wystąpiło w Instytucie Prawa Cywilnego, gdzie legitymacje złożyło 12 osób na 15 dotychczasowych członków PZPR¹⁸³. W aktach wymieniono również motywacje osób, które podjęły się tego kroku¹⁸⁴. Do ukazania

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 96.

¹⁸⁰ Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, 271/6711/91/2: 308.

¹⁸¹ Ibid., 13.

¹⁸² Ibid., 14.

¹⁸³ Ibid., 8.

¹⁸⁴ Ibid., 9.

tego problemu w skali regionu stworzono osobny dokument: „Załącznik do oceny sytuacji społeczno-politycznej w studiach wojskowych garnizonu Wrocław i Opole, z marca 1982 r.”¹⁸⁵. Jest tam tabelaryczne zestawienie liczby członków organizacji partyjnych w semestrze 1980/1981 z liczbą oddanych legitymacji na poszczególnych uczelniach Wrocławia i Opola. W tym kontekście warto odnotować, że jeden z oficerów Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach protestu przeciw wprowadzeniu stanu wojennego zniszczył swoją książeczkę partyjną, za co został wykluczony z PZPR¹⁸⁶.

Po 1982 r.

Już od początku swego istnienia Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego angażowało się w organizację różnego rodzaju form aktywności fizycznej. Przez kolejne lata jego pracownicy i studenci brali udział w zawodach sportowych. W 1954 r. odbyła się Spartakiada Wojskowo-Sportowa szkół wyższych z terenu ŚOW. Na jedenaście reprezentowanych uczelni Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego zajęło drugie miejsce. Triumfował zespół ze Studium Wojskowego Politechniki Wrocławskiej¹⁸⁷. W dniach 19–20 V 1962 r. odbyły się zawody strzeleckie pomiędzy studiami wojskowymi ŚOW. Zespół Uniwersytetu Wrocławskiego zdobył w nich pierwsze miejsce¹⁸⁸. W maju 1974 r. na wrocławskim Stadionie Olimpijskim odbyły się ogólnopolskie mistrzostwa strzeleckie uniwersytetów. W klasyfikacji indywidualnej i zespołowej wygrał Uniwersytet Wrocławski. Warto dodać, że jego zawodnicy byli trenowani przez żołnierzy ze studium wojskowego¹⁸⁹.

Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego szczególnie mocno w latach 80. zaangażowało się w organizację i uczestnictwo w imprezach sportowych. Jeszcze w czasie stanu wojennego 22 V 1982 r. odbyły się Akademickie Mistrzostwa Sportów Obronnych Uniwersytetu Wrocławskiego. Organizatorami imprezy były studium wojskowe i AZS. Wydarzenie zostało objęte patronatem rektora uniwersytetu¹⁹⁰. W następnym roku, 30 III 1983 r., odbyła się

¹⁸⁵ Ibid., 271/6711/91/3; 55.

¹⁸⁶ Ibid., 271/6711/91/2: 18.

¹⁸⁷ Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 268/6821/91/2: 7.

¹⁸⁸ Ibid., 22.

¹⁸⁹ Ibid., 54.

¹⁹⁰ Ibid., 100.

Spartakiada Sportów Obronnych Uniwersytetu Wrocławskiego¹⁹¹. W dniach 5–7 III 1986 r. reprezentacja Uniwersytetu Wrocławskiego uczestniczyła w Akademickich Mistrzostwach Polski w Zimowych Sportach Obronnych¹⁹². W marcu 1987 r. wrocławscy studenci brali udział w kolejnej edycji tego wydarzenia¹⁹³. W 1988 r. impreza odbyła się w Jakuszycach¹⁹⁴. Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego wraz z działającymi przy uczelni AZS oraz ZSP zorganizowało 6 V 1989 r. bieg na orientację o puchar rektora uniwersytetu. Trasa przebiegała przez wyspy wrocławskie (Piaskowa, Słodowa, Tamka) oraz po przyległych do nich ulicach. W imprezie wzięło udział ok. 250 osób. Oprócz studentów w zawodach uczestniczyli przedstawiciele szkół podstawowych, średnich oraz szkół oficerskich. Wydarzeniu towarzyszyły: kiermasz książek, występ orkiestry dętej oraz pokaz tresury psów milicyjnych. Na koniec każdy z uczestników biegu mógł posilić się tradycyjną wojskową grochówką¹⁹⁵.

Zakończenie działalności studium

Historyczne przemiany, jakie zachodziły w Polsce w 1989 r., dotarły też do wrocławskich uczelni. W kronice studium odnotowano, że 16 I 1990 r. odbyło się ostatnie zebranie uczelnianej organizacji partyjnej Uniwersytetu Wrocławskiego. Uczestniczyli w nim członkowie partii ze studium wojskowego¹⁹⁶. W dniu 30 kwietnia rektor Uniwersytetu Wrocławskiego podjął decyzję o rozwiązaniu studium¹⁹⁷. Wcześniej uchwałą senatu uczelni powołano z dniem 20 III 1991 r. Senacką Komisję do spraw likwidacji Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego, która działała w okresie od 20 III do 15 V 1991 r.¹⁹⁸

Wymowny i wart odnotowania jest ostatni wpis w kronice Studium Wojskowego Akademii Rolniczej w Lublinie. Stanowi on gorzki komentarz pracowników studium na temat likwidacji tej instytucji. Na początku przytoczono fragment pisma z dnia 27 XII 1990 r. skierowanego przez wiceministra edukacji narodowej w rządzie Tadeusza Mazowieckiego dr. hab. Janusza Grze-

¹⁹¹ Ibid., 107.

¹⁹² Ibid., 268/6821/91/3: 5.

¹⁹³ Ibid., 20.

¹⁹⁴ Ibid., 28.

¹⁹⁵ Ibid., 40–3.

¹⁹⁶ Ibid., 47.

¹⁹⁷ Ibid., 51.

¹⁹⁸ Ibid., 268/6821/91/1: 1.

laka do rektorów uczelni wyższych: „Uprzejmie informuję Pana Rektora, że w związku z dalszą kontynuacją prac legislacyjnych nad systemem szkolenia studentów zawartych w projekcie znowelizowanej ustawy »O powszechnym Obowiązku Obrony RP« zawieszają się w II semestrze roku akademickiego 1990/91 zajęcia wojskowe w studiach wojskowych”¹⁹⁹. Pod nim autorzy kroniki napisali: „Od siebie dodajemy, że w ten sposób ministerstwo poprzez swojego przedstawiciela łamie ustawę sejmową bez zgody Sejmu”²⁰⁰.

We wrześniu 1963 r. jeden z poznańskich dziennikarzy, Tadeusz Malinowski, tak zatytułował artykuł o studium wojskowym: „Trzy lata podwójnie pisanego życiorysu...”²⁰¹. Autor podkreślił w nim rolę szkolenia wojskowego, które miało być właśnie tym drugim życiorysem młodego człowieka w czasie studiów. Choć tytuł i sam tekst mogą być odbierane dzisiaj jako przesadzone, to jednak przypominają, jak dużą wagę władze PRL przykładały do wyszkolenia rezerw osobowych na potrzeby armii. Dodatkowo redaktor Malinowski wskazał na ważny aspekt wychowawczy studium, którego żołnierzom i pracownikom cywilnym „Partia i Państwo Ludowe powierzyło kształtowanie nowego człowieka”²⁰². Przebieg tego procesu możemy prześledzić dzięki dokumentacji przechowywanej w archiwach wojskowych. Omówione w tej pracy dokumenty Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego pokazują, jak ciekawym materiałem badawczym są akta wytworzone przez studia wojskowe przy cywilnych uczelniach wyższych w okresie PRL. Jest to widoczne na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie przez czterdzieści lat funkcjonowania studium zgromadzono szereg wiadomości o tej uczelni, kadrze naukowej i kształcącej się młodzieży. Obecnie temat ten rzadko jest poruszany w publikacjach naukowych. Skutkuje to tym, że niewiele osób zdaje sobie sprawę z możliwości, jakie dają akta wytworzone w trakcie szkolenia wojskowego studentów. Ten potencjał badawczy pozostaje niestety niewykorzystany.

Artykuł stanowi próbę charakterystyki materiałów archiwalnych Studium Wojskowego Uniwersytetu Wrocławskiego. Omówienie wybranych wydarzeń z jego czterdziestoletniej historii (1951–1991) jest okazją do ukazania możliwości, jakie dają badaczom akta studiów wojskowych przy cywilnych uczelniach wyższych z okresu PRL. Tym bardziej że potencjał tej dokumentacji jest w niewielkim stopniu wykorzystywany. Akta studium wojskowego zawierają

¹⁹⁹ Studium Wojskowe Akademii Rolniczej, 1504/3686/10/34: 81.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Studium Wojskowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 269/6713/91/39: 22.

²⁰² Ibid.

szereg informacji na temat studentów i środowiska naukowego. Odnotowano w nich przejawy niezadowolenia czy krytyki ówczesnej sytuacji politycznej Polski. Można też natrafić na zapisy o wystąpieniach studenckich w roku 1968 oraz działalności późniejszej opozycji demokratycznej (Niezależnego Zrzeszenia Studentów, NSZZ „Solidarność”). Co ciekawe, również przedstawicielom kadry studium wojskowego zdarzało się otwarcie krytykować niektóre poczynania władz PRL. Oprócz dramatycznych opisów przedstawiono tam wiele innych wydarzeń, jakie miały miejsce w murach wrocławskiej uczelni i które mogą stanowić wartościowe uzupełnienie projektów badawczych.

■ Bibliografia

- Barankiewicz, Dorota, Michał Gordon, Karolina Pawłowska, Joanna Rochnińska, i Anna Szczepańska, red. *Informator o zasobie archiwalnym Archiwum Wojskowego w Toruniu. (Stan na 31 grudnia 2013 r). Praca zbiorowa*. Toruń: Archiwum Wojskowe w Toruniu, 2014.
- Będźmirowski, Jerzy. „System szkolenia oficerów rezerwy dla Marynarki Wojennej PRL w latach 1945–1991 a wybrane elementy tego systemu w niektórych państwach NATO i Układu Warszawskiego (cz. 1)”. *Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej* 169 (2007): 5–18.
- Blot, Andrzej, Monika Bodurka, Agnieszka Daniłkiewicz, Ilona Ładak, Małgorzata Puchała, Anna Suchocka, Łukasz Trznadel, i Agnieszka Zalewska-Turkiewicz, red. *Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. Informator o zasobie archiwalnym. Praca zbiorowa*. Oleśnica: Archiwum Wojskowe, 2014.
- Bujniewicz, Natalia, red. *Informator o zasobie archiwalnym Centralnego Archiwum Wojskowego. Praca zbiorowa*. Warszawa: Centralne Archiwum Wojskowe, 2008.
- Chmieleński, Bogdan. „Szkolenie wojskowe studentów i absolwentów szkół wyższych w latach 1945–2015”. W *Wpływ doświadczeń II wojny światowej na przemiany organizacyjne i doktrynalne Wojska Polskiego w systemie obronnym państwa w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej*, zredagował Wiesław Bolesław Łach, 279–95. Olsztyn: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015.
- Dowództwo Warszawskiego Okręgu Wojskowego, Warszawa 1945–1999. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 1065.
- Dworaczek, Kamil. „Studenci 1981. Strajk radomski”. *Wolność i Solidarność* 4 (2012): 51–64. <https://ejournals.eu/czasopismo/wolnosc-i-solidarnosc/artikul/studenci-1981-strajk-radomski>.
- Eisler, Jerzy. „Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL. Warszawa: Instytut Pamięi Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008. <https://przystanekhistoria.pl/download/166/72139/JerzyEislerPolskieMiesiace.pdf>.
- Instrukcja o zasadach archiwalizacji dokumentacji wojskowej* (Szt. Gen. 1344/88).
- Jankowiak, Stanisław, i Tomasz Schramm, red. *Dzieje Uniwersytetu w Poznaniu w latach 1945–2019*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mic-

- kiewiczza, 2019. https://amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0019/122932/UP_Dzieje-Uniwersytetu-1945-2019_Seria-UP-1919-2019.pdf.
- KW. „Tydzień Ziemi Zachodnich”. *Przegląd Zachodni* 4 (1958): 387–388. http://archiwumpz.iz.poznan.pl/Content/2614/C_II_472-C_II_473BP-1958_4-178.pdf.
- Markiewicz, Wojciech. „Kultowe studium wojskowe”. *Polityka*, 29.05.2019. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/klasykipolityki/1793492,1,kultowe-studium-wojskowe.read>.
- Mateusiak, Renata. „Dzieje Biblioteki Studium Wojskowego w Uniwersytecie Śląskim”. *Nowa Biblioteka* 1 (2011): 107–25. https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/13004/1/Mateusiak_Dzieje_Biblioteki_Studium_Wojskowego.pdf.
- Młynarczyk-Tomczyk, Anita. „Księgi protokołów rad pedagogicznych jako źródło do poznania praktyki nauczania (przykład liceów pedagogicznych 1944–1970)”. *Przegląd Archiwalno-Historyczny* 11 (2025): 241–263. <https://doi.org/10.4467/2391-890XPAH.24.010.21072>.
- Ogonowski, Zdzisław, i Bronisław Pędzik. „Studium Wojskowe”. W *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie w latach 1961–1971. Główne kierunki działalności dydaktycznej i naukowej*, zredagował Zbigniew Tabaka, 278–98. Kraków: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, 1973. <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/4001/23--Studium-Wojskowe--Ogonowski--Pedzik.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Pękala, Władysław. *Studium wojskowe Politechniki Łódzkiej 1949–1991*. Łódź: Politechnika Łódzka. Rektorska Komisja Historyczna, 2010.
- Rajfur, Maciej. „Bohaterowie spod Monte Cassino spoczywają we Wrocławiu”. *Gość Niedzielny Wrocławski*, 23.05.2024. <https://wroclaw.gosc.pl/gal/pokaz/8817842>. Oznaczenie-grobów-zołnierzy-spod-Monte-Cassino/4#gt.
- „Rozkaz Personalny Szefa Departamentu Kadr MON nr PF 79 z dnia 24 lipca 1987 r.”
- „Rozkaz Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego nr 057 z dnia 11 maja 1957 r.”
- Studium Wojskowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, Wrocław 1951–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 277.
- Studium Wojskowe Akademii Medycznej, Wrocław 1952–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 284.
- Studium Wojskowe Akademii Rolniczej, Lublin 1955–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 1504.
- Studium Wojskowe Akademii Rolniczej, Wrocław 1951–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 280.
- Studium Wojskowe przy Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica, Kraków 1952–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 1495.
- Studium Wojskowe przy Szkole Głównej Planowania i Statystyki, Warszawa 1950–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 1517.
- Studium Wojskowe Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1951–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 271.
- Studium Wojskowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1954–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 269.

- Studium Wojskowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1953–1991. Archiwum Wojskowe w Oleśnicy. 268.
- Suleja, Włodzimierz. *Dolnośląski Marzec '68: anatomia protestu*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2006.
- Tatczyn, Bartosz. „Szkolenie kadr rezerwy w Wojsku Polskim w latach 1945–2010”. *Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej* 18 (2022): 147–59.
- „Uchwała nr 240 Rady Ministrów z dnia 8 września 1972 r. w sprawie przeszkolenia w jednostkach wojskowych osób podlegających wojskowemu szkoleniu studentów oraz w sprawie szkolenia obronnego studentów”. *Monitor Polski*, nr 45, poz. 239 (1972). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19720450239/O/M19720239.pdf>.
- Wojskowe Biuro Historyczne. „Wykaz zespołów archiwalnych AWG stan na 02.01.2025”. Dostęp 04.03.2025. https://wbh.wp.mil.pl/c/pages/atts/2025/1/bwykaz_zespo-ow_na_strone_02.01.2025.pdf.
- „Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego nr 75 z dnia 11 maja 1957 r.”
- „Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej nr 3/MON z dnia 2 lutego 2005 r. w sprawie zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi i inną dokumentacją w resorcie obrony narodowej”. *Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej*, nr 2, poz. 4 (2005). <https://www.infor.pl/akt-prawny/U23.2005.002.0000004,zarza-dzenie-3mon-ministra-obrony-narodowej-w-sprawie-zasad-i-trybu-postepowania-z-materiałami-archiwalnymi-i-inna-dokumentacja-w-resorcie-obrony-narodowej.html>.